

[7, арк. 2]. Згідно звіту науково-дослідної роботи другого соціально-економічного відділу ВУАН за 1930-ті роки зазначалося: «Другий відділ повинен був стати одним із центрів науково-дослідної роботи в галузі соціально-економічних наук в Україні, бути центром розроблення теоретичних програм на озброєння трудящих мас. Вся робота другого відділу ВУАН повинна бути скерована на допомогу компартії та успішне побудування соціалізму» [8, арк. 1]. За 1933 рік роботу другого відділу, як і всієї ВУАН можна розбити на два періоди: перший – до чистки академії (липень, 1933 р.), другий – після липня – серпня 1933 р. Всього до складу відділу входило 5 циклів, 23 кафедри, 28 партійних комісій, 6 інститутів, 4 парткабінети, 3 музеї.

В цей час здійснюються заходи щодо підвищення якості знань. У 1933 р. при вищих навчальних закладах відкриваються курси для комсомольців і комуністів, членів комнезамів, з метою підготовки їх до навчання у ВНЗ. Робітфаківці заселяли у гуртожитки, їм виплачувалися державні стипендії. Водночас було розгорнуто масові репресії проти найяскравіших інтелектуалів як старої, так і нової формації. Жертвами репресій стали церковні діячі, наукова та творча інтелігенція. В 1930-х роках було скасовано плату за навчання в усіх вузах і технікумах. Близько 90% студентів одержували державну стипендію. В 1935 році скасовано обмеження, пов'язані з соціальним походженням студентів. Вища освіта стала доступною для широких верств.

Висновки. На кінець 1930-х років у СРСР цілком оформилась адміністративно – командна система. Її проявом в галузі вищої освіти була постанова ВКП(б) та РНК СРСР «Про правила прийому до вищих навчальних закладів» від 11 липня 1940 р. Цей документ регламентував усі складові зарахування до ВНЗ аж до вступних іспитів. Так, абітурієнти, вступали на товарознавчий факультет, складали математику, фізику, хімію, російську мову та літературу. Вступники на економічний факультет – математику, географію, історію народів СРСР та російську мову і літературу [9, с. 433].

Таким чином, протягом 30-х років ХХ ст. у СРСР склалася досконала для свого часу система вищої освіти. Вона в основному забезпечувала потреби господарства у висококваліфікованих фахівцях. У 1939 р. на 1000 чоловік населення України вищу освіту мали 8 осіб, а середню – 112 чоловік. Її складовими в Україні були Харківський інститут радянської торгівлі та філіали Всесоюзного заочного інституту радянської торгівлі, які функціонували у Києві та Одесі.

Список використаних джерел

1. Пиріг О. А. Ринки і торгівля України (історичний аспект) / О. А. Пиріг. – К., 1996. – 199 с.
2. Мазаракі А. А., Пиріг О. А., Скірда Т. І. Історія Київського національного торговельно-економічного університету / А. А. Мазаракі, О. А. Пиріг, Т. І. Скірда та ін. – К.: Книга, 2006. – 256 с.
3. Лаврик-Слісенко Л. Культурно-просвітницька діяльність кооперативного руху / Л. Лаврик-Слісенко. – Кременчук, 2012. – 225 с.
4. Інститут рукопису. – Ф. XXIX. – Спр.281.
5. Бойко О. Історія України / О. Бойко. – К., 1999. – 352 с.
6. Інститут рукопису. – Ф. X. – Спр.3845–3926.
7. Там само. – Спр.14629.
8. Там само. – Спр.1859–1863.
9. Советская торговля. – 1940. – №18.

References

1. Pyrig O. A. Rynok i torghivlja Ukrainy (istorychnyj aspekt) / O. A. Pyrig. – K., 1996. – 199 s.
2. Mazaraki A. A., Pyrig O. A., Skyrda T. I. Istorija Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu / A. A. Mazaraki, O. A. Pyrig, T. I. Skyrda ta in. – K.: Knyga, 2006. – 256 s.
3. Lavryk-Slisenko L. Kul'turno-prosvitnyč'ka dijal'nist' kooperatyvnogo ruhu / L. Lavryk-Slisenko. – Kremenčuk, 2012. – 225 s.
4. Instytut rukopysu. – F. XXIX. – Spr.281.
5. Bojko O. Istorija Ukrainy / O. Bojko. – K., 1999. – 352 s.
6. Instytut rukopysu. – F. X. – Spr.3845–3926.
7. Tam samo. – Spr.14629.
8. Tam samo. – Spr.1859–1863.
9. Sovetskaja torgovlja. – 1940. – №18.

Lytvyn N. N., Ph.D. in History, docent of Department of Philosophy and Social Sciences Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine, Kyiv), bauschlomba@gmail.com

Trade and economic education and its role in the professional higher education system of Ukraine in 1920–1930-ies

Opened goals and objectives that were set in front of the trade and economic education on the part of the party, the role of business schools, institutions in the development of trade and economic education in the 1920–1930-ies.

Keywords: trade, commercial and economic education, cooperation, commercial schools.

* * *

УДК 930.1

Мохнатюк І. О.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України, Київський університет ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), Mohnatyuk@ukr.net

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА РЕЛІГІЮ

Розглядаються погляди І. Франка на релігію і його власний світоглядний вибір по відношенню до неї. Розглядається своєрідність його релігійної світоглядної культури. В роботі аналізуються погляди І. Франка щодо релігії як до соціального інституту, так і релігійності як міри духовного буття українців.

Ключові слова: І. Франко, світогляд, релігійність, релігія, історичність.

Розгляду питання світогляду І. Я. Франка приділяло увагу не одне покоління дослідників. Однак, деякі складові частини цього питання не повністю дослідженні і не носять завершений характер, тобто, залишаються дискусійними і не мають свого остаточного висновку. До таких питань можна віднести питання історичності світогляду І. Франка. Характеризуючи творчість вченого можна з впевненістю сказати, що його світоглядна культура була досить багатогранною. В радянській історіографії світогляд І. Франка визначають з крайніх позицій, зображуючи мислителя як матеріаліста-революціонера, атеїста, безбожника, ворога церкви [1; 2; 5]. Подібні твердження односторонні, оскільки вони не достатньо обґрунтовані і викликані обставинами ідеологічної кон'юнктури. В радянську епоху дослідники світогляду І. Франка приділяли значну увагу ранньому періоду творчості поета. Характеристика світогляду І. Франка, як атеїстичного виходить з аналізу окремих його творів та ігнорування інших. Для прикладу можна навести позицію академіка М. Возняка [2]. Вивчивши частину раніше неопублікованих документів з особистого архіву І. Франка, що датуються раннім періодом творчості, вчений зобразив світогляд І. Франка атеїстичним. Можливо, І. Франко не друкував цих матеріалів,

оскільки вважав їх малозначущими. Роздмухуючи ці друквані й недруквані твори, не окреслюючи цілісність світогляду, радянські дослідники йшли шляхом «напівправди». Однак, необхідно відзначити, що І. Франко в своїх поглядах на релігію, як і на суспільно-політичні відносини пройшов значну еволюцію.

Творчість І. Франка раннього періоду дійсно відображає життєву позицію, що формується через призму ідей історичного матеріалізму нівелюючи соціальні прояви віри. Прикладом такого відношення до віри може слугувати його вірш «Товаришам з тюрми», який поет написав в 1878 році у віці 22 років. Подібне зображення відношення до віри і розуму природно викликало образу у церковнослужителів. Проте, навіть в цьому вірші, І. Франко не відкидає віри й не бореться з церквою, а боронить права вільного наукового досліду. Відносно рядків щодо вільної любові, про яку говорить І. Франко в цьому вірші і яка викликала обурення в церковнослужителів, то мова йде не про якийсь перелюб, а про право молодят одружуватись по коханню, а не з домовленості батьків.

Загальноприйнятим положенням сучасної наукової літератури є твердження, що світогляд кожної людини є цілісним явищем, однак цю цілісність можна умовно поділити на елементи релігійності, міфологічності, науковості, філософічності, літературного та художнього світобачення тощо. Тобто, світогляд людини, з погляду на його історичність, можемо кваліфікувати за будь-якою стороною (називати його філософським, релігійним тощо), або розглядати як комплексне явище. При цьому слід підкреслити, що поняттям «історичність» фіксується факт виникнення світогляду та його просторово-часовий характер існування.

Стосовно ж світогляду І. Франка потрібно зазначити, що часто вчені, які досліджували цей аспект життя і творчості мислителя, ігнорували «історичність». Зокрема, в радянський період науковці з зрозумілих причин, не розглядали питання релігійності світогляду І. Франка, а намагались репрезентувати його світогляд атеїстичним. З метою створення об'єктивного характеру світоглядної картини творчості І. Франка та на відміну від попередніх дослідників, які з точки зору своєрідності державної ідеології і часу в якому вони працювали, висвітлювали теоретичну спадщину І. Франка, спробуємо дати комплексний аналіз цієї проблеми. У системі обраної нами комплексності основний акцент зробимо на поглядах І. Франка на релігію та його власний світоглядний вибір у відношенні до неї.

Оприлюднені у 50-ті томній збірці твори І. Франка, матеріали, що відображають світоглядний вибір вченого, дають змогу дослідити проблему релігійності світогляду І. Франка ширше й об'єктивніше. Праці представників української діаспори (В. Дорошенка, Я. Гриневича), що характеризують світоглядну культуру І. Франка в порівнянні з працями радянських вчених допомагають більш об'єктивно розглянути релігійність світогляду вченого.

Варто звернути увагу на те, що І. Франко ніколи й ніде відкрито не заявляв про свою ворожість ні до релігії, а ні до її культових служителів, навпаки він не одноразово виступав на захист українського греко-католицького духовенства [4]. До цього його спонукали як власні світоглядні переконання так і політична історія

західноукраїнських земель. Ще одним із свідчень такої позиції І. Франка служить його «Одвертий лист до галицько-української молодіжи»: «Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства... Україна залишиться неготовою до майбутніх змін» [11, с. 404]. Тож не дивно, що не зважаючи на увесь свій радикалізм, І. Франко мав чимало приятелів серед духовенства й не раз був бажаним гостем в їх домівках [3, с. 7]. І ніколи він не скривдив жодним словом релігійні почуття своїх господарів. Він умів шанувати переконання інших людей – і політичні й релігійні. І хоча свого часу був прозваний матеріалістом, він ніколи не заперечував власне духовної сторони в людському житті про що свідчить його гімн «Вічний революціонер», де він говорить про «дух, що тіло рве до бою». В своїх спогадах священник О. Волянський писав, що І. Франко зовсім не був безбожником. Він, пише далі, що І. Франко при полеміці на релігійну тематику намагався не втручатись, а коли розмова доходила до точки кипіння; то він заспокоював співрозмовників словами: «Лишім ми віру нашому народові, бо то є ще один амальгам, який його держить!» І цим переривав дискусію в найгарячішій її точці [3, с. 43]. З даних свідчень ми можемо зробити висновок, що І. Франко надавав релігії вагомий роль в житті народу. Іван Куравець розповідав про те, що під час перебування в с. Криворівні кожної неділі та на свята І. Франко разом з М. Грушевським і іншими письменниками ходив до місцевої церкви, а потім всі гуртом йшли до місцевого священика О. Волянського на розмову. Професор Л. Шанковський розповідав, що І. Франко перед своїм одруженням щороку приїздив до його батька Петра, який був священиком у с. Дулібах, і ніколи не пропускав ні одної Служби Божої, більше того співав із дяками і читав апостола. Доволі цікавими є відомості які надає Микола Рибак про розповідь свого батька Амбросія жителя села Соснів, Підгаєцького повіту, який навчався з І. Франком в одній гімназії, однак на 3 роки пізніше, стосовно відношення І. Франка до релігії. Він підкреслює, що закид, зроблений І. Франкові щодо його невірства, є цілком безпідставним. Він зазначав, що І. Франка можна осуджувати лише за те, що він не завжди погоджувався з усіма церковними правилами, але віра в Бога у нього була і ніколи не була похитана. На запитання Амбросія, чи ходите ви (І. Франко) до церкви, він відповів, що любить молитися, але в тихій сільській церкві, ввечері при сумерку. Там він може сконцентрувати свій дух для ширшої молитви. Натомість, – сказав, – не любить молитися по міських церквах, де гамір, де люди не моляться так, як належить, де й він не може сконцентрувати своєї уваги для молитви [3, с. 44].

Всупереч тому, що І. Франко зневірився після того як захворів і лежав спаралізований, свідчить розмова Амбросія з співробітником Волоської церкви Василем Горгулою. Горгула розповідав, що завжди заходить до І. Франка на Йордана і він завжди радий його приходу.

Отже, цілковито справедливо можемо зафіксувати факт того, що І. Франко не був ворогом ні релігії, ні церкви, ні духовенства, а ворогом зловживань церковників. На користь цього свідчить той факт, як І. Франко полемізував з митрополитом Андрієм

Шептицьким. Митрополит широко шанував та поважав його, відвідував, вітав його в 1913 р. на урочистому святкуванні 40-літнього ювілею львівського театру, а будучи в 1917 р. в Києві, на бажання Франкової доньки Анни відправив у костелі панахиду за нього та виголосив промову про значущі заслуги поета [3, с. 45].

Історичність світогляду І. Франка визначена тим, що для нього характерним було своєрідне розуміння релігії. На його думку, релігією називається не лише віра в якісь надземні, вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люди, не лише віра в те, що і в людях є частина тієї найвищої істоти (душа) і що люди повинні своїм життям і своїми вчинками наближатися до тієї істоти. Він відносив до релігії також почуття, любов до тієї вищої істоти і до інших людей, а також добрі справи, любов до добра і справедливості, постанова жити так й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти [12, с. 268].

Письменник вважав, що ці складники є найважливішими в питанні розуміння релігії. «Віра без любові і без сильної волі, що виявляється в справах, не творить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки без віри в вищу справедливість і без віри в ту справедливість не створить релігійної людини» [12, с. 269].

В своїй праці «Радикали і релігія» розглядаючи історію власного народу І. Франко вказує на прорахунки і не послідовність духовенства в роз'ясненні питань релігійного характеру відносин. Подібні дії в подальшому, на його думку, привели до того, що у населення сформувалось своєрідне відношення до релігії. Він вказує на те, що віра в українського народу носить практичний характер. Вчений звертає увагу на те, що поряд з вірою в єдиного Бога, значною мірою український народ вірить в ворожбу, відьом, чорта. Віра в Бога для народу є чимось таким, як ікона в хаті: «перед нею він поклониться, свічку засвітить, але зрештою практичного впливу на його життя вона не має» [12, с. 269]. Поет говорить про те, що обряди і вірування нашого народу, які прийняла і освятила церква, пройняті вірою в відновлення сил природи і далекі від розуміння єдиного і всемогутнього Бога. Проте, ці обряди і звичаї мають для народу дуже важливе значення. Важливістю подібних обрядів, якраз і пояснює І. Франко своєрідність практичної віри в українців. Адже обряди пов'язані з силами природи мають практичне значення для народу. Вони символізують багаті врожаї, згадують з вдячністю померлих родичів, а також вберігають людей від впливу темних сил.

До прорахунків духовенства поет відносить те, що воно в десять раз більше говорить про чорта і про всяких злих духів, ніж про Бога. І. Франко вказує на те, що коли першооснова релігійності, віра, поставлена в народній душі на хибну основу тим, що представлена, здебільшого, не одним всемогутнім Богом, а вічною боротьбою всемогутнього Бога з дияволом. Подібне представлення духовенством Бога, зважаючи на специфіку практичної віри народу, може, на думку І. Франка, привести простого чоловіка до наступного твердження: «Бога шануй і чорта не дразни» [12, с. 269], що свідчить про дипломатичну нейтральність людини в тій війні. І. Франко говорить про те, що віра в пекельні муки відсторонює народ, до певної міри, від злих дій.

Але таке відсторонення не можна вважати правильним релігійним вихованням, правдивим заохоченням людини до добра. Полемізуючи з митрополитом Андрієм Шептицьким, І. Франко вказує на прорахунки церкви в питанні правдиво релігійного виховання народу. Він вказує на етичний бік такого виховання демонструє гарні знання з всесвітньої історії і Святого письма. Вчений звертає увагу митрополита на те, що церква в релігійному вихованні народу закладає відмінні від Христових етичні принципи. «Христос поклав зовсім інші підвалини під християнську етику «люби Бога всім серцем, а ближнього як себе самого», як «не судить, щоб вас не осуджено». Він вказує на те, що про суд і кару в тих етичних Христових науках не було нічого. Не «безглузда справедливість а всеохоплююча любов повинна» бути основою християнської етики. Однак, вчений зауважує, що «розвій християнської церкви пішов іншою дорогою, вона лишила на боці Христову основу і угрунтувала свою есхатологію, а з тим разом і свою етику на єгипетських бюрократично-судівничих поглядах та традиціях і не перестав й досі видавати їх за найвищий вищівит божественної мудрості» [13, с. 395].

Ще одним з свідчень на користь толерантного відношення до релігії І. Франка може слугувати звернення вченого в своїй творчості до біблійних сюжетів [7]. Ведучи розповідь від першої особи він не одноразово згадує Бога, як вищу духовну сутність, зокрема в питаннях на які в силу своїх можливостей не може дати відповідь [4, с. 19].

І. Франко зараховував себе до раціоналістів і завжди, навіть в питанні віри намагався керуватись розумом. Він одверто заявляв: «так, ми раціоналісти, ми хочемо у всіх справах, отже і в справах релігії, поступати розумно, як личить розумним і просвіченим людям». Він був твердо переконаний, що розум і просвіта не суперечать релігії і правдивій релігійності, а навпаки мусять бути її головною основою. В підтвердження цього можуть слугувати його слова: «Темний, дурний і тупий чоловік не може бути правдиво релігійним».

Разом з тим І. Франко опублікував багато матеріалів, часом дуже гострих, скерованих проти католицької, уніатської та православної церков та їх діячів, коли останні втручалися у «світське життя – у справи політики, культури і т. ін. І – знову – таки – це не заважало вченому займатися докладним аналізом творів стародавньої літератури релігійного змісту, таких наукових праць у нього налічується не один десяток, у тому числі і докторська дисертація «Варлаам і Йосаф» [6, с. 32].

Значний інтерес має оцінка І. Франком неоднозначної і суперечливої ролі християнства як культурно-цивілізаційного чинника розвитку європейської історії. Особливо велике значення мало християнство у переході від античної цивілізації до Середньовіччя, де воно стало визначальним фактором формування нової, порівняно з попередньою, культури і способу життя та мислення. Християнство – одна з головних причин руйнування античної цивілізації, хоча значною мірою завдячує своїм становленням духовним джерелам пізньої античності, коли, за словами Франка, «філософія, а далі християнство щораз сильніше висувають наперед людську індивідуальність, її терпіння і радощі, її поведження і спасення робляться найважливішими предметами людського думання і інтересу» [9, с. 11].

У розгляді історичного процесу І. Франко велику увагу приділяв людині, людській індивідуальності, її світобаченню і світовідношенню та зумовленою цим поведінкою. У своїй творчості він намагався розглядати історію суспільства через розгляд життя і діяльності окремих особистостей, з яких і формується це суспільство. Сучасний український історик Н. Яковенко визначила такий підхід до дослідження історії як історико-антропологічний, сенс котрого полягає у тому, що історик «шукає в минулому не безлике загальне, а живу, суперечливу і часом дуже дивну як на нас, сьогоднішніх, людину» [14, с. 9].

І. Франко розглядав феномен християнства як «людино творчий» і культуротворчий фактор світоглядного характеру. Характеризуючи епоху раннього Середньовіччя, вчений показує її як протиставлення старому світові Античності.

Парадоксальне становище моральності за феодализму і безроздільному пануванні церкви. «Середні віки – вважає І. Франко, були найменше моральною добою, яку зазнала людськість» [8, с. 36], бо припускала найбільше злочинів проти признаної саме тоді моралі, хоча водночас всі вчинки судилися з погляду на їх моральність або грішність, а не їх розумність. «Категорії – вина, гріх, кара, ласка божа – були основними фундаментами людського мислення й почування і відбилися також у цілім світогляді того часу, в цілім розумінні будови світу та його призначення» [8, с. 13].

Таке наголошення на категоричній відмінності, «чужості» світу середньовіччя новим часам, сучасності, з нашого погляду, потрібне було І. Франкові, щоб підкреслити суперечливість, парадоксальність, відсутність лінійної поступовості в еволюції «історії людськості», де одночасно співіснують і діють як прогресивні, так і регресивні елементи, розрізнення яких становить значну складність для історика. Зародки нової культури з'являються саме у цьому не властивому їй середовищі, а ферментом, що сприяє, зрештою, виживанню і розвитку цих зародків є те саме християнство, навколо якого утворилося вороже новій культурі соціальне і світоглядне середовище [6, с. 35].

Справа, звичайно, у тім, що християнство здійснило духовний переворот у центральній точці культурної еволюції – самій людині. Воно «давало, – пише І. Франко, щось зовсім нове, нечуваний підйом чуття, непоборну дисципліну догми, принади раю і сховища пекла. Перекладаючи мету людського життя з сього світу в загробний, воно навчало чоловіка панувати над собою, іти простолінійно, не оглядаючись ні на що, концентрувати всі свої змагання до одної точки» [8, с. 13]. Ідеал нової людини – цей внесок християнства в культуру людства «переживав», принаймні в очах І. Франка, всі його «негативні» і регресивні сторони і впливи на суспільне життя середніх віків.

Культура поступово почала відроджуватися там, де створювалися умови для виявлення і реалізації саме тих нових якостей, які так чи інакше розвивало в людині християнство. В містах середньовічної епохи разом з торгівлею і морськими подорожами, пише вчений, «здобуває собі перевагу... принцип праці, особистої заслуги, знання і вмілості, заслуги коло загального добра... виробляються звільна принципи новочасної демократії, що лягла непохитною основою всієї нашої

новочасної культури» [8, с. 13]. І взаємозалежно із цим в містах «зароджувався в ту пору велетенський гуманізм, що вказав людськості нові дороги розвою» [8, с. 25]. Поряд з розумінням релігії вчений чітко розмежовував її завдання від науки. Коли релігії він віддавав етико-моральну частину виховання людей то завдання науки він вбачав в пізнанні природи, істини, правди [10, с. 32].

І. Франко завжди високо цінував досягнення цивілізації Нового часу, пов'язані з гуманізмом і демократизмом, політичними свободами і їх забезпеченням. Цінував прекрасно розуміючи відносність цих досягнень стосовно реального становища більшості населення, але розуміючи також і те, що історичної альтернативи такому розвитку людство ще не знає.

Отже, можемо стверджувати, що І. Франко був своєрідною цілісною натурою, яка ще й досі не проаналізована як цілісність в історичній літературі. В його світогляді відображається поєднання різноманітних сторін світоглядної культури.

Стосовно ж релігії, то І. Франко відводив їй досить вагомую роль в житті суспільства. Не викликає також сумнівів релігійність поета, однак, слід зазначити, що віра у Франка була своєрідна. Він часто не погоджувався з релігійними догмами, що суперечили розвитку науки і техніки. Поет і громадсько-політичний діяч вважав за необхідне в своїй творчій діяльності висміяти надуживання духовенства. Розглядаючи релігійність власного народу він виявив певну своєрідність в питанні віри, що властива для українців – «практичний характер віри». Зважаючи на вищесказане ми, з позиції історичності, не маємо права називати І. Франка атеїстом, однак по праву зазначаємо своєрідність його віри. Насамперед він високо цинив моральні норми, віру в нездоланну волю людини іти вперед до поступу, до світлого майбутнього. А над усе Іван Франко вірив у її величність – Надію.

Список використаних джерел

1. Брагінець А. С. Іван Франко видатний атеїст-просвітитель. – Львів, 1956. – 66 с.
2. Возняк С. М. Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів: Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка, 1955. – 196 с.
3. Гриневич Я. Віруючий Франко: У сторіччя народин великого сина України. – Н.-Й. – 1956. – 29 с.
4. Дорошенко В. Великий каменярь. Життя й заслуги Івана Франка // 3 нагоди 100-ліття народження й 40-ліття смерті / Комітет українців Канади. – Вінніпег, 1956. – 63 с.
5. Кирилук Є. П. Іван Франко: Біографічний нарис. – К.: Держ. вид-во Худ. Літ., 1956. – 124 с.
6. Мазепа В. І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
7. Франко І. Я. Мойсей / Іван Франко // Збір. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976. – Т.5. – С.201–264.
8. Франко І. Я. Данте Аліґ'єрі. Характеристика Середніх віків // Зібрання творів в п'ятдесяти томах. – Т.12. – С.7–253.
9. Франко І. Я. Історія української літератури // Зібрання творів в п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.40. – 559 с.; іл.
10. Франко І. Я. Наука і її взаємини з працюючими класами // Там само. – Т.45. – С.32.
11. Франко І. Я. Одвертий лист до галицької української молодіжи // Зібрання творів: в 50 т. – К., 1984. – Т.45. – 404 с.
12. Франко І. Я. Радикали і релігії // І. Франко; Зібрання творів: у 50-ти т. – Т.45: Філософські праці. – К.: Наук. думка, 1986. – С.268–271
13. Франко І. Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // Зібрання творів в п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С.395.
14. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002.

References

1. Braginec' A. S. Ivan Franko vydatnyj ateist-prosvitytel'. – L'viv, 1956. – 66 s.
2. Voznjak S. M. Narysy pro svitogljad Ivana Franka. – L'viv: L'viv. derzh. un-t. im. Ivana Franka, 1955. – 196 s.
3. Grynevych Ja. Virujuchyj Franko: U storichchja narodny velykogo syna Ukraïny. – N.-J. – 1956. – 29 s.
4. Doroshenko V. Velykyj kamenjar. Zhyttja j zaslugy Ivana Franka // Z nagody 100-littja narodzhennja j 40-littja smerti / Komitet ukrai'nciv Kanady. – Vinnipeg, 1956. – 63 s.
5. Kyryljuk Je. P. Ivan Franko: Biografichnyj narys. – K.: Derzh. vyd-vo Hud. Lit., 1956. – 124 s.
6. Mazepa V. I. Kul'turocentryzm svitogljadu Ivana Franka. – K.: Vydavec' PARAPAN, 2004. – 232 s.
7. Franko I. Ja Mojsej / Ivan Franko // Zibr. tvoriv: u 50 t. – K.: Nauk. dumka, 1976. – T.5. – S.201–264.
8. Franko I. Ja. Dante Alig'jeri. Harakterystyka Sereдних vikiv // Zibrannja tvoriv v p'jatsdesjaty tomah. – T.12. – S.7–253.
9. Franko I. Ja. Istorija ukrai'ns'koi' literatury // Zibrannja tvoriv v p'jatsdesjaty tomah. – K.: Naukova dumka, 1983. – T.40. – 559 s.; il.
10. Franko I. Ja. Nauka i i'i' vzajemny z pracjujuchymy klasamy // Tam samo. – T.45. – S.32.
11. Franko I. Ja. Odvertij lyst do galyc'koi' ukrai'ns'koi' molodizhy // Zibrannja tvoriv: v 50 t. – K., 1984. – T.45. – 404 s.
12. Franko I. Ja. Radykaly i religii' // I. Franko; Zibrannja tvoriv: u 50-ty t. – T.45: Filosofs'ki pracj. – K.: Nauk. dumka, 1986. – S.268–271
13. Franko I. Ja. Social'na akcija, social'ne pytannja i socializm // Zibrannja tvoriv v p'jatsdesjaty tomah. – K.: Naukova dumka, 1986. – T.45. – S.395.
14. Jakovenko N. Paralel'nyj svit. Doslidzhennja z istorii' ujavlen' ta idej v Ukraïni XVI – XVII st. – K., 2002.

Mohnatyuk I. O., Ph.D., Associate Professor of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Mohnatyuk@ukr.net

Ivan Franko's views on religion

The article studies Ivan Franko's views on religion and his own world outlook-based choice as regards it. It examines the peculiarity of his religious world outlook-based culture. The work analyzes Ivan Franko's views on religion as a social institution as well as religiosity as a dimension of the Ukrainians' spiritual existence (being).

Keywords: I. Franko, world outlook, religiosity, religion, historicity.

* * *

УДК 94(477.62):316.334.55«1927/1929»

Славич Є. В.,
аспірант кафедри історії України історичного
факультету, Донецький національний університет
(Україна, Вінниця), slavichjenya@gmail.com

СЕЛЯНСТВО ДОНБАСУ НАПЕРЕДОДНІ СТАЛІНСЬКОЇ «РЕВОЛЮЦІЇ ЗГОРИ»

На основі архівних матеріалів, місцевої преси і спогадів очевидців проаналізовано становище землеробської спільноти Донбасу в 1927–1929 рр., простежено зміни в соціально-економічному, морально-психологічному та повсякденному вимірах селянського буття, що були спровоковані згоранням непу і переходом влади до адміністративно-командного управління аграрним сектором. Висвітлено наслідки для селян застосування надзвичайних методів хлібозаготівлі, посилення економічного та політичного тиску, репресій і голоду 1928 р. Досліджено настрої, особливості реакції і ставлення різних прошарків сільського населення на перші заходи більшовиків щодо ліквідації економічної незалежності села. Зосереджено увагу на селянських взаємовідносинах в умовах агресивної радянської політики, що відкрито спрямовувалася на організацію соціального протистояння.

Ключові слова: селянство, Донбас, хлібозаготівлі, податкова політика, голод 1928 р., стратегії поведінки, суспільні настрої.

«Соціалістична реконструкція» сільського господарства кінця 1920-х – початку 1930-х рр. займає одне з визначальних місць в історії радянського селянства. З огляду на масштабні і доленосні наслідки сталінського «великого перелому», зрозумілим є сталий інтерес

науковців до його різноманітних аспектів. Останнім часом все більше уваги приділяється соціальним, антропологічним вимірам більшовицьких політичних та економічних трансформацій на селі. Втім, на регіональному рівні існують значні прогалини в цьому плані. Не є винятком історія селянства Донбасу, зокрема в період так званої «кризи непу». Деякі аспекти цього питання висвітлені в працях С. В. Кульчицького [11], А. М. Михненко [12], Є. Г. Єфіменко [8] та Л. Б. Тарасенко [13]. Втім, досі відсутнє комплексне дослідження становища хліборобської спільноти напередодні суцільної колективізації. Дана робота покликана заповнити цю лауну в селянській історії шахтарського краю.

На 1 січня 1928 р. у сільській місцевості Артемівської, Луганської, Маріупольської, Сталінської і Старобільської округ проживало 2 млн. 17 тис. осіб, майже дві третини від загальної кількості людності [9, с. 250]. Сотні тисяч родин в «промисловому серці» країни годував землеробський труд. Головним багатством на селі традиційно вважалася земля, вільне користування якою було споконвічною мрією і самоціллю для представників аграрної спільноти. Після важких років війни і революції селянство відстояло для себе суттєві економічні свободи. Дрібне індивідуальне землекористування залишалося основою сільського господарства до кінця 1920-х років. Із запровадженням нової економічної політики сільські трударі отримали відносний спокій і сприятливі умови для налагодження господарювання на власних наділах. Як засвідчують спогади, той період асоціювався у людей із «повною свободою», допомогою з боку держави: «Тобі треба коня купити – вони тобі кредит дадуть... на будову будинків, на все...» [1, с. 709]. Зі свого боку люди традиційно віддавали усі сили: «Робили, як дурні. День і ніч» [1, с. 709].

За короткий час одноосібники змогли забезпечити сталий розвиток аграрного сектору. Станом на 1928 р. в округах Донбасу вони засіяли в полі 2 317 909 дес. землі, перевищивши показник 1916 року; тримали 2 485 507 голів худоби, майже досягнувши довоєнного рівня [9, с. 262–272]. Позитивні зміни сталися всередині селянської спільноти. Широкі можливості для розвитку індивідуального господарювання, державна підтримка бідняцтва і обмеження заможних зумовили «осереднячування» селянства: на 1928 р. кількість господарств з посівом від 4 до 16 дес. зросла до 62,3% від загалу [9, с. 284–288]. Особливістю краю було те, що багато трударів вдавалися до заробітків на промислових об'єктах, складаючи прошарок «напівпролетарського елементу села»: в 1927 р. 14,3% господарств Артемівської, Луганської і Сталінської округ жили з того, що працювали поза аграрним сектором [9, с. 318].

В цілому, більш промовисто за статистичні дані говорять самі селяни. Аналіз їх спогадів засвідчує, що в непевські часи відбувалося загальне збагачення, в якому люди не бачили нічого «контрреволюційного». Кожен хто не багатів – прагнули цього. Досягнення ладу у господарстві доповнювалося відносно прийнятним задоволенням матеріальних і духовних потреб селянина. Протягом 1920-х рр. покращилось його харчування, купівельна спроможність. Регулярно справлялися традиційні обряди і свята: «До 30-го року ми і Богу